

Лазуренко О. О.*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної і медичної психології
Національного медичного університету імені О. О. Богомольця*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF STUDYING PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PERSONALITY

У статті розглянуто основні концептуальні психологічні підходи до проблеми становлення особистості фахівця та визначено психологічні особливості професійного становлення особистості. Зазначено, що проблема особистості фахівця та його професійного розвитку, формування та розвитку професіоналізму, професійної компетентності є важливою системною науковою проблемою. Проаналізовано складові саморегуляції, особистісних моделей саморегуляції професійного самоздійснення та шляхи саморегуляції професіогенезу особистості лікаря. Зроблено аналіз концепцій та моделей професійно-особистісного розвитку та становлення фахівців на етапі фахової підготовки. Окреслено етапи професійного становлення особистості лікаря від етапу професійної психологічної готовності та адаптації до етапу професійної майстерності, джерелом якої виступають не лише особисті якості лікаря, а і його професійні компетенції. Подана у статті інформація свідчить про те, що професійне становлення виявляється у розвитку його особистості та індивідуальності за рахунок набуття професіоналізму і формування індивідуального стилю професійної діяльності, в свою чергу, професійне самоздійснення особистості обумовлено необхідністю розвитку професійних компетенцій фахівця в процесі професійної підготовки; необхідністю визначення психологічних особливостей та шляхів професіогенезу особистості лікаря; важливістю поетапного розвитку саморегуляції професіогенезу в умовах неперервної професійної освіти; потребою суспільства у кваліфікованих лікарях. Узагальнено, що становлення особистості фахівця вимагає усвідомлення особистісних індивідуальних особливостей, професійно важливих якостей, ототожнення себе із професією, в результаті чого актуалізується власна рефлексія і свідомість особистості, відбувається інтеграція особистісних і професійних сенсів. Зроблено висновки, що особливу роль у процесі розвитку особистості відіграє процес професійного становлення, пов'язаний зі змінами професійно-ціннісних орієнтацій, формуванням необхідних умінь і навичок, розвитком мотивації, накопиченням власного досвіду практичної діяльності тощо.

Ключові слова: психологічні особливості професійного становлення, особистість фахівця, професійний розвиток, самоздійснення особистості, саморегуляція професіогенезу.

The article examines the main conceptual psychological approaches to the problem of the formation of the personality of a specialist and defines the psychological features of the professional formation of the personality. It is noted that the problem of the personality of a specialist and his professional development, formation and development of professionalism, professional competence is an important systemic scientific problem. The components of self-regulation, personal models of self-regulation of professional self-fulfillment and ways of self-regulation of the professionogenesis of a doctor's personality are analyzed. An analysis of concepts and models of professional and personal development and formation of specialists at the stage of professional training was made. The stages of the professional formation of a doctor's personality are outlined, from the stage of professional psychological readiness and adaptation to the stage of professional mastery, the source of which is not only the personal qualities of the doctor, but also his professional competencies. The information provided in the article indicates that professional formation is manifested in the development of his personality and individuality due to the acquisition of professionalism and the formation of an individual style of professional activity, in turn, the professional self-realization of an individual is conditioned by the need to develop professional competencies of a specialist in the process of professional training; the need to determine the psychological characteristics and ways of professional development of the doctor's personality; the importance of the step-by-step development of self-regulation of professionogenesis in the conditions of continuous professional education; society's need for qualified doctors. It is summarized that the formation of the personality of a specialist requires awareness of personal individual characteristics, professionally important qualities, identification of oneself with the profession, as a result of which one's own reflection and consciousness of the individual is actualized, integration of personal and professional meanings takes place. It was concluded that a special role in the process of personality development is played by the process of professional formation, which is associated with changes in professional and value orientations, the formation of necessary abilities and skills, the development of motivation, the accumulation of personal experience in practical activities, etc.

Key words: psychological features of professional development, personality of a specialist, professional development, self-realization of personality, self-regulation of professional development.

Вступ. Особливу роль у процесі розвитку особистості відіграє процес професійного становлення, пов'язаний зі змінами професійно-ціннісних орієнтацій, формуванням необхідних умінь і навичок, розвитком мотивації, накопиченням власного досвіду

практичної діяльності тощо. Водночас, дослідження свідчать про те, що психологічні особливості професійного становлення потребують детального вивчення. Крім того, слід зазначити, що проблема професійного становлення лікаря є недостатньо

дослідженою, як на теоретичному, так і емпіричному рівнях. Якщо розглядати професіоналізм як систему професійних знань, вмінь, навичок, їх особистісного наповнення, можна сміливо розглядати підготовку майбутніх фахівців як період професійного становлення. Цей процес індивідуального становлення професійно важливих якостей та здібностей, професійних знань та вмінь, що призводить до самореалізації особистості у професії, формування професійних компетенцій. Саме на стадії виконання самостійної професійної діяльності людина досягає свого професійного розвитку, який залежить не лише від особливостей діяльності, а й від індивідуальних особливостей визначення особистістю лікаря шляхів професіогенезу. Таким чином, процес професійного становлення є індивідуальним для кожного.

Актуальність проблеми професійного становлення особистості лікаря обумовлена необхідністю виявлення психологічних особливостей професійного становлення, розвитку професійних компетенцій лікаря в процесі професійної підготовки, особистісних моделей саморегуляції професійного самоздійснення та шляхи саморегуляції професіогенезу особистості лікаря. Розкриття та практична реалізація даної проблеми дозволить, з одного боку, лікарям задовольнити потреби у високому рівні розвитку професійної компетентності, а з іншого – потребу суспільства у кваліфікованих фахівцях у галузі медицини. Таким чином, практична значущість і недостатня теоретична, методична розробленість проблеми професійного становлення лікаря в умовах професійної освіти та діяльності зумовили вибір обраної теми та спрямували наукове дослідження на вивчення психологічних особливостей професійного становлення лікаря, з метою поліпшення умов його становлення під час професійної підготовки.

Для досягнення поставленої мети та завдань було використано теоретичні методи наукових досліджень: вивчення, аналіз, порівняння та узагальнення науково-методичної, психолого-педагогічної літератури, державних стандартів освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійного розвитку, на нашу думку, розглядається як найголовніша сфера самореалізації особистості та розкриття особистісного потенціалу, адже професія постійно висуває нові вимоги до особистості фахівця, відтак, вкрай важливим є питання формування професійно досконалої особистості.

Розуміння ролі і особливої значущості професійного розвитку сприяло появі в психологічній науці таких понять як «професійне становлення», «професійне формування», «професійне самовдосконалення», «професіогенез». Професійне становлення охоплює усю сукупність проблем становлення професіонала, відповідно, детермінуючими умовами становлення особистості як суб'єкта діяльності вважають професійне самовизначення та професійну діяльність (Е. Еріксон та ін.). У зв'язку з цим у психології, зокрема, міжнародній науковій спільноті, проблема особистості фахівця та його професійного розвитку, формування та розвитку професіоналізму,

професійної компетентності є важливою системною науковою проблемою [10, с. 201–219].

Проблема дослідження професійного розвитку знаходиться у постійному центрі уваги багатьох вчених, які визначають сутність та етапи професійного становлення (Є. Зеєр, Е. Климов, А. Маркова та ін.), психологічні особливості (О. Лазуренко, А. Маркова, Л. Мітіна та ін.), психолого-педагогічні умови та чинники професійного розвитку особистості (Л. Мітіна, Л. Орбан, Л. Рибалко, О. Кокун та ін.), психологічні основи розвитку готовності до професійної діяльності (Н. О. Антонова, Н. В. Сміла), генезу професійної спрямованості (Н. Б. Іванцова), становлення професійної ідентичності (Н. Ю. Мельник), психологічні механізми розвитку професіоналізму (К. Уршуля), процеси особистісного становлення на етапі професіоналізації (О. В. Чуйко) тощо. Досліджувалася проблема особистості як свідомого феномену, питання механізмів внутрішньої мотивації, що спонукають людину до діяльності (Г. Костюк, С. Максименко, Т. Титаренко та ін.), було здійснено аналіз кризи професійного самовизначення та ідентичності в становленні особистості (Ж. Вірна, Є. Зеєр, Є. Симанюк та ін.), вивчався вплив загальних та індивідуальних здібностей особистості на професійне самовизначення та становлення (Є. Климов, Н. Самоукіна та ін.), було розглянуто питання взаємозв'язку особистісного і професійного розвитку людини (Т. Буякас, Н. Пряжніков, Т. Соломка та ін.), а також визначено особливості формування компетентності майбутнього лікаря в процесі професійного становлення (О. О. Лазуренко) [3; 7; 8].

Інтегративними чинниками професійного розвитку деякі дослідники (Д. С'юпер та ін.) вважають вікові психологічні зміни, розвиток та перетворення провідної діяльності на неперервну професійну освіту. У структурі проблеми професійного самовизначення (за О. І. Вітковською) виділяють три головні компоненти: проблему самореалізації; проблему вибору і проблему адаптації. Розв'язання проблеми самореалізації здійснюється особистістю шляхом самопізнання і саморозуміння, усвідомлення своєї «реалізаційної спрямованості» і проектування її на сфери професійної діяльності. Свідомий вибір здійснюється особистістю самостійно у результаті формування ціннісної вихідної позиції і розв'язання мотиваційних протиріч. Адаптивний аспект проблеми професійного самовизначення полягає у процесах узгодження всіх елементів індивідуальної профорієнтаційної ситуації: ціннісно-сислової структури особистості, її здібностей і потреб, актуальних процесів її розвитку, обставин і ситуації, які охоплюють як соціальне середовище у цілому, так і існуючу професійну структуру. Відомими є етапи професійного становлення (за А. К. Марковою): адаптація до професії; самоактуалізація в професії – пристосування людини до професії; гармонізація з професією – людина легко виконує завдання за засвоєними технологіями (працює, ніби «граючи»); перетворення, збагачення своєї професії – справжня творчість припускає пошук нових, більш доскона-

лих способів досягнення бажаного результату; етап вільного володіння кількома професіями; етап творчого самовизначення себе як особистості – прагнення реалізувати свою головну життєву ідею. Отже, разом з іншими дослідниками зазначеної проблеми, професійне становлення особистості ми розуміємо як певні етапи опанування обраною професією, що обумовлені не лише системою професійної освіти, фахової підготовки та специфікою практичної діяльності, а й індивідуально-психологічними властивостями особистості та особливостями саморегуляції власного професіогенезу [11, с. 3–39].

Мета дослідження: вивчення психологічних особливостей професійного становлення лікаря з метою поліпшення умов його становлення під час професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Процеси усвідомлення, становлення й зміни рівня професійного розвитку особистості відбуваються починаючи з моменту зародження професійних інтересів людини і до моменту закінчення нею професійної діяльності. Термін «професіогенез» розуміємо, як індивідуальний професійний розвиток особистості, що є умовою та способом успішної самореалізації у професійній діяльності, який охоплює, на нашу думку, усю сукупність проблем становлення професіонала, це тривалий період онтогенезу людини і відбувається протягом усього її життя. Відповідно, професіогенетичний підхід ґрунтується на вивченні закономірностей соціального і психологічного розвитку особистості фахівця на всіх етапах професійного життя. Відтак, професійно-особистісний розвиток дає можливість керувати процесом професійної придатності та професійного становлення особистості. Крім того, даний підхід орієнтований не лише на вивчення особливостей розвитку особистості і становлення професіонала, але й на психологічний аналіз існуючих процесів адаптації, саморегуляції тощо.

Серед особистісних складових професійного становлення фахівця виділяємо: спрямованість особистості, яка характеризується системою домінуючих потреб, мотивів, відносин, ціннісних орієнтацій та установок; професійна компетентність – сукупність професійних знань, умінь, а також способів виконання професійної діяльності; професійно важливі якості – ті психологічні якості особистості, що визначають продуктивність (якість, результативність та ін.) діяльності.

Здійснений у попередніх наших дослідженнях [4, с. 2–18] аналіз концепцій та моделей професійно-особистісного розвитку та становлення фахівців на етапі фахової підготовки, дозволив визначити та окреслити кілька етапів професійного становлення особистості лікаря від етапу професійної психологічної готовності та адаптації до етапу професійної майстерності, джерелом якої виступають не лише особисті якості лікаря, а і його професійні компетенції. Перший важливий етап – це професійне самовизначення майбутнього лікаря, врахування його професійних інтересів, нахилів. Він включає вибір професійної освіти і рівень професійної підготовки.

Другий етап – це процес професійної підготовки студента-медика, оволодіння професійними знаннями. Третій етап, коли випускник розпочав практичну діяльність, в тому числі професійне навчання в інтернетурі. У нього є можливість застосовувати набуті теоретичні знання, самоудосконалювати свої вміння та відпрацьовувати набуті навички. Важливими є психологічна готовність до професійної діяльності та усвідомлення професійної ідентичності майбутнім лікарем. Четвертий етап – виконання професійних обов'язків. Це період набуття власного досвіду, самостійного виконання кваліфікованої професійної діяльності, формування професійних компетентностей, власного професіоналізму, проектування кар'єрного зростання. Важливими є подальший професійний саморозвиток та самовдосконалення з метою професійного самоздійснення. П'ятий етап – висококваліфікована діяльність, професійна мобільність, професійна майстерність як результат професіогенезу особистості лікаря. Зазначимо, що професійне становлення особистості лікаря відбувається не лише під час навчання у вищому медичному навчальному закладі. Це період від початку формування професійних намірів до завершення активної професійної діяльності. Важливим є процес саморегуляції як форми активності, що допомагає самостійно визначати шляхи професіогенезу, а з іншого боку, важливу роль відіграють якості особистості, які розвиваються та постійно самовдосконалюються у процесі здобуття нею освіти та у подальшій трудовій діяльності. Професійне самоздійснення майбутнього лікаря є поетапним моментом індивідуально-особистісного розвитку фахівця [5, с. 34–39]. Вважаємо, що становлення професіоналізму майбутнього фахівця залежить від навчально-пізнавальної діяльності, яка охоплює не лише оволодіння системою знань, набуття вмінь та навичок, а й постійне самовдосконалення. У сучасному загальноприйнятому науковому розумінні становлення – це філософська категорія, що виражає мінливість речей, явищ, їх неперервний перехід в інше, набуття нових форм у процесі розвитку, наближення до певного стану. Цей термін привернув до себе увагу багатьох вчених [1, с. 48–67]. Частіше за все становлення характеризується нерозривним зв'язком з розвитком чи формуванням, водночас, об'єднуючи чи, навіть, замінюючи ці терміни, зокрема, коли мова йде про становлення і розвиток особистості.

Враховуючи той факт, що активність людини визначається системою потреб, мотивів, інтересів і т. п., професійне становлення розуміємо як формування професійної спрямованості, компетентності, професійних властивостей, готовність до професійного розвитку відповідно до індивідуально-психологічних особливостей фахівця. Відтак, професійне становлення виявляється у розвитку його особистості та індивідуальності за рахунок набуття професіоналізму і формування індивідуального стилю професійної діяльності. Професійна діяльність фахівців, як відомо, забезпечує якість процесу формування професіоналізму. Професійний розвиток, в свою чергу, –

це безперервний процес навчання та вдосконалення професійних компетентностей фахівця після здобуття ним вищої освіти та післядипломної освіти, що дає змогу фахівцю підтримувати або поліпшувати стандарти професійної діяльності та триває протягом усього періоду професійної діяльності [2, с. 58–70]. Він включає участь у процесі формальної, неформальної та інформальної освіти.

Як зазначалось, проблема професійного становлення особистості лікаря в умовах неперервної професійної освіти обумовлена необхідністю виявлення психологічних особливостей професійного становлення, складових професійного самоздійснення та шляхи саморегуляції професіогенезу особистості лікаря. Відтак, професійна підготовка лікарів має здійснюватись за різними програмами, організаційними формами, залежно від певних особливостей практичної діяльності та професійного саморозвитку, адже професійний розвиток і саморозвиток фахівця є комплексним процесом набуття та вдосконалення професійно-особистісних якостей, знань, вмінь і навичок.

Серед психологічних особливостей професійного становлення лікаря можна виділити прагнення до саморозуміння та самовизначення, а також визначення свого місця і ролі у професійному житті. Важливим є процес саморегуляції як форми активності, що допомагає самостійно визначати шляхи професіогенезу, а з іншого боку, важливу роль відіграють якості особистості, які розвиваються та постійно самовдосконалюються у процесі здобуття нею освіти та у подальшій трудовій діяльності. Професійне самоздійснення майбутнього лікаря є поетапним моментом індивідуально-особистісного розвитку фахівця [9, с. 34–40].

Проведені нами дослідження психологічних особливостей професійного становлення лікаря свідчать про кризу особистісної ідентичності фахівця на різних етапах професіогенезу, зокрема на етапі професійної підготовки, коли майбутній лікар переживає зміну уявлень про себе в професії. Крім того, теоретично сформульовані умови процесу професійної підготовки у закладах вищої медичної освіти часто не співпадають з самим процесом професійного становлення фахівця, тому констатуємо низький рівень професійної свідомості, і, як наслідок – виникають перешкоди у досягненні статусу особистісної професійної ідентичності, а також успішній адаптації і соціалізації особистості. Відтак, доречним є здійснення психологічного супроводу професійного становлення лікаря, що сприятиме не лише самовизначенню лікарів у професії, а й саморегуляції власного професійного розвитку. Саме психологічний супровід професійного становлення лікаря на різних етапах професійної підготовки сприятиме розвитку самосвідомості, рефлексії, самоаналізу, забезпечуватиме формування навичок міжособистісної взаємодії у лікувально-діагностичному процесі.

Нами було розроблено програму психологічного супроводу професійного становлення майбутнього

лікаря [6, с. 87–100], а також проведено порівняльний аналіз психологічних особливостей особистісно-професійного становлення студента-медика в умовах запропонованого психологічного супроводу. Запропоновані заходи, спрямовані на формування навичок самоідентифікації, призвели до розвитку самосвідомості, рефлексії, умінь міжособистісної комунікативної взаємодії, необхідних як у професії лікаря, так і в соціальній життєдіяльності особистості, адже становлення особистості майбутнього лікаря на етапі професійної підготовки вимагає усвідомлення особистісних індивідуальних особливостей, професійно важливих якостей, ототожнення себе із професією. В цьому процесі актуалізується власна рефлексія і свідомість особистості, відбувається інтеграція особистісних і професійних сенсів. Отже, психологічними особливостями професійного становлення фахівця нами визначені також прагнення до ідентифікації, самовизначення та саморозуміння, тенденція до саморефлексії у міжособистісній й взаємодії. Крім того, професійний контекст формує підґрунтя для реалізації особистісних психологічних тенденцій становлення особистості. В період професійного становлення фахівець стикається з проблемою інтеграції особистісних і професійних сенсів, переживає кризу професійної ідентичності, змішування уявлень про образ свого «Я», образ професії і образ себе у професії, що демонструє дисбаланс інтеграції особистісних і професійних когнітивних та емоційних складових.

Висновки. Актуальність проблеми професійного становлення особистості лікаря, а відтак, його професійного самоздійснення обумовлена не лише потребою суспільства у кваліфікованих лікарях, а й, в першу чергу, необхідністю розвитку професійних компетенцій лікаря в процесі професійної підготовки; визначенням психологічних особливостей та шляхів професіогенезу особистості лікаря; важливістю поетапного розвитку саморегуляції професіогенезу в умовах неперервної професійної освіти. Розкриття та практична реалізація даної проблеми дозволять, з одного боку, лікарям задовольнити потреби у високому рівні розвитку професійної компетентності, а з іншого – потребу суспільства у грамотних фахівцях у галузі медицини. Вважаємо, що продуктивність процесу психологічного становлення особистості фахівця в період професійного навчання та подальшого професійного розвитку залежить від гармонійної інтеграції психологічних особливостей його особистісного і професійного становлення. Ми переконані також і в тому, що професійний саморозвиток фахівця визначається не лише потенціалом особистості, а й особливостями професійної діяльності, що рушійними силами професійного становлення є потреби, а змістовним наповненням – якісні зміни у індивідуально-особистісному розвитку, відтак, якісним показником процесу професійного становлення особистості є її цілеспрямований саморозвиток та регуляція власного професіогенезу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гордієнко В. І. Розвиток особистості в процесі професіоналізації: професіогенез особистості. Психологія праці та професійної підготовки особистості : навч. посібник / за ред. П. С. Перепелиці, В. В. Рибалки. Хмельницький, 2001. С. 48–67.
2. Задорожна О. М. Готовність до свідомого професійного вибору як соціально-психологічної проблеми. *Психологічні перспективи*, 2013. Вип. 21. С. 58–70.
3. Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: монографія. Київ, 2012. 200 с.
4. Лазуренко О. О. Проблема особистісно-професійного становлення майбутнього лікаря та шляхи її вирішення у практиці вищої медичної школи. *Психологічний часопис*. 2018. № 4 (14). С. 2–18.
5. Лазуренко О. О. Проблема саморегуляції та професійного самоздійснення особистості фахівця. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 3. С. 34–39.
6. Лазуренко О. О. Тенденції модернізації професійно-психологічної підготовки лікарів: компетентнісний підхід. *Психологічний часопис*. 2018. № 1 (11). С. 87–100.
7. Лазуренко О.О. Психолого-педагогічні особливості моделювання професійної компетентності студентів-медиків у процесі професійного становлення. *Психологічний часопис*. 2018. № 3 (13). С. 67–86.
8. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості: монографія. Київ, 2006. 240 с.
9. Мельник А. Деякі питання професійної підготовки фахівців медичного профілю у контексті сучасних інтеграційних процесів. *Вісник Львівського університету. Серія «Педагогіка»*. 2010. Вип. 26. С. 34–40.
10. Arthur L., Marland H., Pill A., Rea T. Postgraduate professional development for teachers: motivational and inhibiting factors affecting the completion of awards. *Journal of In-service Education*. 2006. Vol. 32. № 2. P. 201–219.
11. Bandura A. Self-efficacy. *Harvard Health Letter*. 1997. Vol. 13. P. 3–39.